

KONSULTACIJOS. PASTABOS. DISKUSIJOS

J. VINCIONAS

IDEALYBĖ...

Kuo skiriasi parašytas žodis *motina* nuo ištarto žodžio *motina* ir kuo šie abudu skiriasi nuo motinos sąvokos? Atsakymas, atrodytų, paprastas: parašytą žodį matome, ištartą — girdime, o motinos sąvoka yra galvoje. Bet jei mėginsime atsakyti į klausimą, koku pavidalu mūsų smegenyse egzistuoja motinos sąvoka ir visos kitos sąvokos, susidursime su nemažais sunkumais. Jeigu apie parašytą žodį galima pasakyti, kad jis yra rašalo pėdsakas, apie ištartą — oro virpesiai, tai apie sąvokų egzistavimo galvoje vietą, formą, galima sakyti, nežinome nieko, ir kažin ar išvis yra prasmė kalbėti apie tikslią jų lokalizaciją. Jeigu smegenų ląsteles — neuronus — ir jų sudedamąsias dalis mokslininkai jau gali stebėti, išskirti, analizuoti, tai pojūčių, vaizdinių, sąvokų, minčių negalima nei išskirti iš smegenų, nei stebėti ar sverti: jos, kaip sakoma, yra *idealiai*.

Šiandien visi sutinka, kad normaliam mąstymui, normaliai žmogaus psichinei veiklai yra būtinos sveikos smegenys. Tai tvirtai įrodė medicinos mokslai, ypač fiziologija. Jeigu smegenys pažeidžiamos arba serga, — sutrinka ir sąmonė. Žmogaus psichika pastebimai keičiasi, jei jo smegenis ima veikti įvairūs materialūs faktoriai: pradedant magnetiniu lauku, elektros impulsais, chirurginiu peiliu ir baigiant alkoholiu ar kitais cheminiais reagentais. Jeigu beveik niekas neginčija smegenų ryšio su sąmone, tai klausimas, kaip smegenys mąsto ir, apleimai, kas yra sąmonė, kas yra idealybė, mokslo pasaulyje tebėra labai aktualus.

Filosofijoje ir gamtos moksluose dažnai sutinkame dvi kraštutines idealybės koncepcijas: dualistinę, teigiančią idealybės ir fiziologinių procesų lygiagretumą, dvasios nepriklausomumą nuo kūno, ir antrą, iš esmės sutapatinančią idealybę su materialiais procesais.

Dualistinių pažiūrų laikosi, pavyzdžiui, religijos šalininkai, aiškiai skirdami materialų kūną nuo nemirtingos sielos, kuri determinuojanti žmogaus sąmonę. Nemaža yra ir gamtininkų, kurie laikosi dualistinės koncepcijos šiuo klausimu. Čia galima pacituoti žymaus mokslininko

V. Penfildo mintis. V. Penfildas (jis nuo 1934 metų yra Monrealio garsaus neurologinio instituto direktorius) rašo: „Dabartiniu metu mes neturime pagrindo mokslškai paaikškinti santykį tarp mąstymo ir smegenų. Mes galime tikrai tęsti smegenų tyrimą be išankstinio filosofinio nusistatymo. Ir jeigu kada nors ateis diena, kai mokslinė kūno ir smegenų analizė išspręs „paslaptį“, tai žmonės, nuoširdžiai ieškoję tiesos, vienodai džiaugsis: įsitikinę materialistai ir dualistai, mokslininkai ir filosofai, agnostikai ir tikintieji“¹.

Minties laikymas daiktiškumu, materialybe buvo būdingas daugeliui ankstesniųjų materialistų, pavyzdžiui, prancūzų materialistui Ž. Lametri, iš dalies vokiečių filosofui J. Dicgeniui, kurį kaip tik už tai kritikavo V. Leninas². Šitokio, anot F. Engelso, „pigaus materializmo“ laikėsi prancūzas P. Kabanis, tvirtindamas, jog mąstymas yra fiziologinis „smegenų materijos“ produktas. Panašiai galvojo ir vulgariojo materializmo klasikas L. Biuchneris.

XVIII ir XIX amžiaus materialistų noras nuvainikuoti sielą bei absoliutiną žmogaus psichiką ir paversti ją materija yra visai suprantamas. Juk individo sąmonė, jo psichika *egzistuoja* — to niekas neneigia — ir egzistuoja *nepriklausomai* nuo kitų žmonių valios, jų sąmonės, vadinausi, šiuo atžvilgiu ji yra objektyvi. Jeigu taip, tai toks egzistavimas — galvojo ano meto materialistas — neturi skirtis nuo daiktų egzistavimo, nes jeigu sąvokos individo galvoje egzistuoja grynai idealiu pavidalu, tai teisingas būtų objektyvusis idealizmas, teigiantis, jog idėjos egzistuoja objektyviai. Šis nenoras būti idealistais vertė materialistus idealybę laikyti materialia. Tačiau toks psichinių reiškinių sutapatinimas su materialiais negalėjo išspręsti idealybės klausimo. Ypač ryškiai to požiūrio ydingumas pasireiškėdavo kūrybinės žmogaus mąstymo galios aiškinime.

Tendenciją sutapatinti materialybę su idealybe, laikyti pastarąją materialia smegenų savybe, sutinkame ir tarybinėje filosofinėje literatūroje. Kartais galvojama šitaip: jeigu pasaulis yra amžinai judanti materija, tai sąmonė, kaip ir visi kiti pasaulio reiškiniai, yra materialii; pripažinęs idealybę esant nematerialiu reiškiniu, atsidursi idealistinėse pozicijose. Ši baimė ir verčia laikyti sąmonę materialia. Yra dar viena tokio požiūrio priežastis — tai labai dideli pastarojo laikmečio gamtotyros laimėjimai, įspūdingai kalbą apie gamtos mokslų sugebėjimą išspręsti sudėtingiausias mikro- ir makropasaulio problemas. Todėl visai natūraliai

¹ В. Пенфильд, А. Робертс, Речь и мозговые механизмы, Л., 1964, стр. 17.

² V. Leninas, Raštai, t. 14, p. 228.

kyla klausimas: „Iš tikrųjų, ką daryti gamtotyrai, objektyviais metodais tiriančiai įvairias materijos judėjimo formas ir būsenas, su sąmone, kuri yra tikrai idealybė?“³ Bet šio klausimo autorius N. Medvedevas neatkreipia dėmesio į tai, kad ir be gamtotyros yra būdų nagrinėti idealybės klausimą. Yra juk daug dalykų, kurių gamtotyra iš viso negali paaiškinti. N. Medvedevas — ir toli gražu ne jis vienas — mano, kad, be *gnoseologinio*, yra būtinas dar ir *gamtamokslinis* idealybės tyrimo aspektas. Kai imama kalbėti apie du pagrindinius žmogaus sąmonės tyrimo aspektus —gnoseologinį ir gamtamokslinį — užmirštama, kad gamtotyra gali tirti ne vaizdinius, sąvokas ir kitas idealybės formas, bet fiziologinį ir kitokį materialų sąmonės pagrindą,— o tai nėra tas pat, kas tirti pačią idealybę. Mėginimą priskirti idealybei savarankišką egzistavimą (vadinamąjį egzistavimą ontologine prasme) sutinkame neretai. Pavyzdžiui, F. Kalsinas rašo: „Dialektinis materializmas (. . .) pabrėžia ne sąmonės ir materijos „kokybinį skirtingumą“, o materialų pobūdį tų procesų, kurie paprastai laikomi psichiniais, idealiais“⁴. Ši mintis nėra atsitiktinė F. Kalsino koncepcijoje. Jis iš tikrųjų mano, kad idealybė yra materiali smegenų savybė. O jeigu taip, tai, logiškai protaujant, seka išvada, kad idealybė gali būti jutimiškai suvokiama, kad ji yra fiksuota erdvėje, arba, teisingiau, užima tam tikrą erdvės dalį, ir pan. Vadinasi, čia turime iš esmės tą patį L. Biuchnerio lygio „pigų materializmą“.

Mūsų nuomone, kalbėti apie ontologinį sąmonės egzistavimą gretagnoseologinio nėra prasmės. Ir ne vien dėl to, kad iš esmės jokios ontologijos begnoseologijos nėra. Filosofijoje, apskritai, negalima nagrinėti sąmonės ir materijos klausimų, apeinantgnoseologinį aspektą. Mėginti tirti idealybę gamtamoksliniu ar kitokiu, skirtingu nuognoseologinio, aspektu yra tas pat, kaip tirti meninį paveikslą chemijos ar kito gamtos mokslo požiūriu. Žinoma, chemikas gali nustatyti, kokiais dažais ir ant ko nutapytas paveikslas, bet juk ne dažų sudėtis ar drobės kokybė nusako meninio kūrinio vertę. Aišku, kad menininko kūrinys objektyviai turi tokias savybes, kurios gali sukelti spalvų ar kitus tam tikros formos suvokimus, bet, matyt, nereikia įrodinėti, kad šios savybės pačios savaime nesudaro meninio vaizdo, kurį būtų galima analizuoti cheminiais ar fizininiais būdais.

³ *Философские вопросы физиологии высшей нервной деятельности и психологии*, М., 1963, стр. 700.

⁴ *Ф. Ф. Кальсин*, *Основные вопросы теории познания*, Горький, 1957, стр. 12.

Taip yra ir idealybės klausimu. Materialistas negali ginčyti, kad idealus tikrovės vaizdas — idealybė — neegzistuoja be savo materialaus substrato, be tų materialių procesų, kuriuose jis atsiranda ir išlieka. Tačiau mėginimas tirti idealybę fiziologiniu ar kitokiu gamtamoksliniu požiūriu reiškia ne ką kita, kaip suvesti idealybę į fiziologiskumą, ir čia jau negali padėti jokios išlygos.

Kai kalbama apie žmogaus sąmonės formų objektyvumą, mes turime galvoje tai, kad subjektyvių formų — pojūčių, sąvokų — turinys yra objektyvus, savo esme nepriklausęs nuo individo, kad čia yra tam tikras adekvatiškumas tikrovei. Todėl gamtos mokslai gali labai daug padėti, tirdami, kokie materialūs tikrovės ir subjekto procesai sukelia psichinius reiškinius, bet juos pačius, kaip idealius, gamtotyra tirti negali ir negali dėl tos paprastos priežasties, kad ji tiria ne idealius, o materialius reiškinius.

Anot K. Markso, „idealybė yra ne kas kita, kaip materialybė, perkelta į žmogaus galvą ir joje pertvarkyta“⁵. Todėl galima pasakyti, kad idealybė yra išorinio pasaulio atspindys. Tai liudija tas paprastas faktas, kad, nuo mažens neturint jutiminio kontakto su išoriniu pasauliu, individe neatsiranda sąmonė, mąstymas, jo žmogiška idealybė. Čia pavyzdžiu gali būti gimę akli ir kurti: jeigu tokių žmonių niekas specialiai neapmoko, jų psichika visą amžių lieka nenormali. Bet, žinoma, šito fakto permaža idealaus vaizdo prigimčiai paaiškinti.

Štai, pavyzdžiui, mes matome tekstą. Pagalvokime, kas jį mato? Mato ne akys, o mes savo akimis. Išėina taip, lyg smegenyse „sėdėtų“ stebėtojas, kuris sudėtingos nervų sistemos pagalba suvokia išorinį pasaulį. Šis „stebėtojas“ ir yra idealybė. Bet juk iš tikro tokio atskiro stebėtojo nėra!

Idealybės terminas, visų pirma, ir yra vartojamas pažymėti skirtumui tarp *objekto-originalo* ir jo *vaizdo* individo galvoje. Pastarasis nėra medžiaginis, todėl, norėdami jį apibūdinti, mes ir sakome: idealus. Kitais žodžiais, idealybė pažymi psichiškumą, kurį suvokia pats individas. Idealybė — tai vaizdas „sau“, vaizdas subjektyvus. Psichinių reiškinių idealumą sudaro tai, kad jie nėra nei materialūs daiktai, nei materialūs procesai, esantys žmogaus smegenyse. Fiziologiniai ir kiti materialūs procesai, vykstantieji žmogaus galvoje, pasakytume, daro psichinį vaizdą, bet jie patys nėra tas vaizdas. Kaip kojos pėdsakas molyje nėra koja ir nėra molis, o yra ne kas kita, kaip kojos *pėdsakas*, taip ir

⁵ K. Marksas, Kapitalas, t. I, V., 1957, p. 17.

idealus vaizdas nėra nei fiziologinis procesas, nei pats objektas, o idealybė. Mes galime tirti smegenų veiklą, nustatyti, kokios ten vyksta reakcijos, tačiau šis smegenų tyrimas mums nepasakys, ką tos smegenys mąsto, kokias jos sprendžia problemas. Lygiai kaip, pavyzdžiui, mes galime tirti šachmatais lošiančios elektroninės skaičiavimo mašinos sudedamąsias dalis, jų veikimą, tačiau šie tyrimai neparodys, apie kokį ėjimą „galvoja“ mašina, o iš anksto nežinodami, kad ji būtent lošia šachmatais, mes tais tyrimais net to betarpiškai nustatyti negalėsime.

Galima ir reikia tirti smegenų procesus fiziologiniu požiūriu, reikia stengtis kuo giliau pažinti, kaip išorinio pasaulio poveikiai, išorinio pasaulio energija tampa subjekto vidine energija; bet pojūčių ir sudėtingesnių psichinių vaizdų turinio fiziologija atskleisti negali, nes ji nagrinėja individe vykstančius materialius procesus, kai tuo tarpu idealaus vaizdo turinį sudaro jo atspindimasis pobūdis. Ir jeigu fiziologas norėtų tirti subjektyvų vaizdą — idealybę, tai jis elgtųsi kaip asmuo, kuris, matydamas televizoriuje kino filmą, veikėjų elgesį norėtų paaiškinti kineskopo mechanizmu, o varžose ieškotų meilės ar pavydo priežasčių. Juk kino filmo, kaip meno kūrinio, turinio, jo esmės nėra nei filmo plastmasėje, nei elektronų srauto bombarduojamame televizoriaus ekrane. Žinoma, nereikia užmiršti, kad šis palyginimas — tik analogija, padedanti geriau suprasti čia gvildenamą problemą, ir neatsako į klausimą, kas gi yra idealybė iš esmės, nes teiginys, kad ji yra susijusi su materija, bet nėra materija (materialūs procesai), mažai ką duoda.

Taip, teiginys, kad psichiškumas yra susijęs su materija, iš tikro nedaug ką duoda, jeigu psichiškumas, idealybė priešpastatoma individo kūnui, jo fiziologiniams procesams. Maža to, toks priešpastatymas veda į aiškų dualizmą, nes tuomet mokslas iš tikro negali tirti materialiai neapčiuopiamos idealybės. Tačiau, kai tik mes nustojame priešpastatyti sąmonę materialiam organizmui ir pradedame ją tyrinėti objektyvaus išorinio pasaulio atžvilgiu, viskas atsistoja į savo vietą. Juk idealybės problema — ne fiziškumo ir psichiškumo priešpastatyme, o individo „aš“ ir tikrovės santykyje. Psichiškume tikrai nėra fiziškumo, nes psichiškumas yra objektyvaus pasaulio poveikio mūsų galvai rezultatas, tam tikra prasme jo atspindys. Mintis visuomet yra mintis *apie ką nors*, apie išorinį jos atžvilgiu objektą. Todėl idealybė iš esmės priešpastatyta ne individo kūnui, o objektyviajai tikrovei, kuri subjektyvia forma atspindi sudėtingoje nervų sistemoje. Ir neteisūs yra tie filosofai, kurie, kaip minėjome, idealybei priskiria egzistavimą ontologine prasme arba, kitais žodžiais tariant, kurie idealybei priskiria materialybės bruožus, jos

egzistavimą laiko iš principo tokiu pačiu, kaip ir fizinių kūnų egzistavimas (N. Medvedevas, F. Kalsinas, J. Ponomariovas).

Susidaryti labai apytikrą idealybės modelį šiandien gali padėti informacijos sąvoka, tuo labiau, kad dabartiniu metu mokslininkus ypač domina ta smegenų veikla, kuri susijusi su išorinio ir vidinio pasaulio teikiamos informacijos apdorojimu. Viena aktualiausių šių dienų mokslo problemų ir yra nustatyti, kaip, koku būdu žmogaus smegenys gali apdoroti ir išsaugoti tiek daug informacijos.

Informacijos teorija yra sudėtinga. Nelengvai apibrėžiamas ir pats informacijos terminas. Bet šiuo atveju pakaks, jeigu pasakysime, kad informacija visuomet yra susijusi su dviejų procesų ar įvykių *santykiu*. Kai vienas reiškinys veikia kitą taip, kad antrajame atsiranda pirmojo atitikmuo, mes sakome: antrasis reiškinys atspindi pirmąjį. Atspindėjimas ir yra susijęs ne su medžiagos, bet su informacijos (plačiaja prasme) perdavimu. Ir, kas, atrodo, svarbiausia, informacija neslypi nei pirmajame, nei antrajame procese, bet ji yra tų procesų santykyje. Ir, žinoma, ji egzistuoja objektyviai, kaip objektyvūs yra pačių daiktų santykiai.

Paimkime tokį pavyzdį. Yra du telegrafo aparatai, kurių vienas sugeba dekoduoti kito aparato jam siunčiamus elektros impulsus, užrašydamas juostelėje perduodamą telegramą. Aišku, aparatas telegramos turinio nesupranta, tačiau gaunamus elektros impulsus jis paverčia raidėmis, t. y. atitinkamu būdu reaguoja į pirmojo aparato poveikius. Tuos pačius elektros impulsus kitas aparatas užrašytų ne raidžių, o kreivės pavidalu, trečiame virpėtų rodyklė, rodanti įtampos ar srovės stiprumo kitimą ir t. t. Pasinaudoję čia informacijos sąvoka (nepamiršdami, kad aparatams signalai jokios reikšmės neturi), galime pasakyti, kad informacijos perdavimas priklauso ne tik nuo perduodančiojo, bet ir nuo priimančiojo aparato struktūros (programos). Pati informacija nėra vien elektros impulsai, o ir tai, ką juose gali įskaityti gaunantysis informaciją. Informacijos negalima sutapatinti su tekančia laiduose elektros srove, ji nėra substancija, bet negalime jos ir atitraukti nuo materialaus substrato. Taip ir idealybė — ji nėra materialūs procesai, bet nėra ir kažkas izoliuoto nuo šių procesų. Taigi nesuklysimė pasakę, kad *idealybė yra informacinio tipo reiškinys*.

Smegenyse yra elektriniai, cheminiai reiškiniai, tačiau veltui jose ieškotume išorinio pasaulio informacijos. Smegenys sustingusios informacijos neturi, tačiau smegenys ją gauna. Tai pasidaro suprantama, ne atskirai nagrinėjant žmogaus nervų sistemą, o jos santykį su išoriniu

pasauliu, kartu neužmirštant išorinio pasaulio paliktų (izomorfinių) pėdsakų smegenyse tarpusavio santykių. Žmogaus galvoje vyksta procesai, pasireiškiantys daugybės atitikmenų tarp įvairių pasaulio daiktų ir įvairių pačių smegenų būsenų savitarpio santykių nustatymu. Šiuose santykiuose ir slypi informacija, įgavusi žmogaus galvoje idealybės pavidalą. Ši informacija-idealybė yra tik tuomet, kai yra santykiai. Čia vertėtų prisiminti, kad ir K. Marksas sąmonę apibrėždavo, kaip „aš“ santykį su „ne aš“⁶.

Informacijos sąvoka labai neapibrėžta, ir todėl nereikia per daug stebėtis, kad kartais keliamas klausimas: ideali yra informacija ar materialinė? Žinoma, suprantant materialybę kaip daiktiškumą, galima būtų sukti galvą dėl informacijos vietos į materiją ir sąmonę padalintame pasaulyje. Bet juk pasakymas „nematerialus“ nieko daugiau nereiškia, kaip „idealus“, nes materialybė neturi kitokios savo priešingybės, kaip idealybė. Todėl tas, kas nori sužinoti kam — materijai ar sąmonei — priskirti informaciją, tegul pirma atsako į klausimą: kokiai sričiai — materijos ar sąmonės — priskirti tokius dalykus, kaip būtinumas, turinys arba, sakysim, dėsnis? Juk ne visus pasaulio reiškinius galima aprašyti vien tik materijos ir sąmonės kategorijomis.

Ideali žmogaus smegenų informacija turi tų pačių bruožų, kaip ir informacija apskritai, lygiai kaip visa materija turi atspindėjimo savybę. Ši savybė atspindėti aplinką virto sąmone-idealybe tam tikroje gyvosios gamtos istorinio kitimo pakopoje, kai buvo pasiektas atitinkamas nervų sistemos ir individą supančių socialinių sąlygų sudėtingumas.

Idealybė, kaip objektyvaus pasaulio subjektyvus paveikslas, atsiranda praktiniame visuomeninio individo santykiyje su tikrove, su jį supančiais praktiniu požiūriu jam svarbiais daiktais ir procesais. Atsiranda ji kaip konkrečios tikrovės paveikslas mintyse, paveikslas, kuris egzistuoja tik tam individui ir kuris yra idealybė tiek, kiek jis egzistuoja individui. Idealybė atsiranda žmogaus veikloje, bet ji joje ir „praranda“ savo idealumą, tapdama materialia savo simboliuose — daiktuose, kalboje, įvairiuose ženkluose. Juk ir parašytas žodis, ir skulptūra, ir kėdė yra sustingusi sąmoninga žmogaus veikla, užgesusi idealybė, kuri vėl atgyja, žmogui praktiškai santykiaujant su šiais objektais. Nė viena knyga, nė vienas laiškas pats savaime minčių neturi. Tačiau laiškas sugeba perduoti autoriaus mintis, jeigu gavėjas supranta laiško materialius ženklus. Net ir pasakytas žodis nėra žodis, jeigu jis lieka

⁶ K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 3, М., 1955, стр. 29.

nesuprastas. Žodis yra *prasmės-informacijos* ir *simbolio-materialios formos* vienybė.

Idealybė atsiranda tuomet, kai atsiranda savo veiklos supratimas, kai psichinė žmogaus veiklos forma įgyja savarankiškumą tikrovės atžvilgiu, tuomet, kai žmogus pradeda šia forma operuoti ir nekeisdamas tikrovės, kurios atspindys ji yra. Idealybė atsiranda tuomet, kai atspindėjimas tampa ne tik kai kurių tikrovės pusių fiksavimu, bet, svarbiausia, kai šie izomorfiniai tikrovės pėdsakai pradedami suvokti, kaip turintys reikšmės pačiam individui. Kai atspindėjimas iš veidrodinio atspindžio virsta suprantamu vaizdu sau, tuomet atspindys tampa signalu. Aukštesnieji gyvuliai, žinoma, taip pat turi „idealius“ vaizdus. Beždžionė, pavyzdžiui, prisimena anksčiau matytą daiktą arba kartais skaudžiai beždžioniškai pergyvena. Tačiau kalbėti apie gyvulio, nors ir labai išsivysčiusio, idealybę yra prasmės tik tiek, kiek gyvulio pagrindu išaugo žmogiškasis tikrovės suvokimas ir jos vertinimas. Kadangi žmogus išsiskyrė iš gyvulių pasaulio, tai ir jo žmogiškosios savybės — sugebėjimas abstrakčiai mąstyti ir suvokti patį save, jo valia ir fantazija, etinis ir estetiškas tikrovės vertinimas — neatsirado tuščioje vietoje: jos tam tikra prasme formavosi biologiniu pagrindu. Žmogaus pojūčiai išaugo iš gyvulių pojūčių, ir, reikalui esant, mes nesunkiai galime konstatuoti, kad, pavyzdžiui, tam tikras spalvų ar garsų derinys erzina arba yra malonus ir žmogui, ir gyvuliui. Bet šie dalykai idealybės aiškinimui yra svarbūs tik tiek, kiek jie apskritai parodo psichikos vystymosi pakopas. Psichinė gyvulio veikla, iš esmės imant, savarankiško vaidmens jo gyvenime neatlieka. Tuo tarpu žmogaus psichika gali labai nutolti nuo tiesioginių praktinių poreikių. Todėl, nagrinėjant žmogaus idealybės formas, reikia skirti individualius atspindžius nuo visuomeninę prigimtį turinčių atspindžių. Nes, kai sakoma, kad skausmo arba šviesos pojūčiai ir sąvokos bei dialektikos dėsniai yra tikrovės atspindžiai, tai tarp jų reikia matyti didelį, tiesiog principinį skirtingumą. Juk jau pati skausmo sąvoka (ne pojūtis) fiksuoja savyje ne tiek išorinio poveikio informaciją, kiek visuomeniško žmogaus atitinkamą santykį su tikrove. Ir šia prasme visuomeninės prigimties tikrovės atspindžio formos — sąvokos, sprendimai, teorijos ir pan.— atskiram individui neegzistuoja vien kaip jo individualūs vaizdai — šios formos individui pasireiškia, ir kaip šalia jo, visuomenėje, esantys dalykai, kurie jo idealiąja būtimi tampa tuomet, kai individas juos įsisavina. Todėl, nors idealybė yra tik ten, kur yra individas, jo pergyvenimai, kur yra jo aktyvus, valingas santykis su

tikrove, vis dėlto idealybės analizė negali išleisti iš akių žmogaus visuomeninės prigimties. Bet šis klausimas paprastai sprendžiamas, nagrinėjant visuomeninį sąmonės pobūdį.

L I T E R A T Ū R A

- К. Маркс и Ф. Энгельс, *Немецкая идеология*, Соч., изд. 2, т. 3, М., 1955.
V. Leninas, *Materializmas ir empiriokriticizmas*, Raštai, t. 14.
Л. Бриллюэи, *Научная неопределенность и информация*, М., 1966.
Э. В. Ильенков, *Идеальное*, «Философская энциклопедия», т. 2, М., 1962.
Г. Клаус, *Кибернетика и философия*, М., 1963.
П. В. Копнин, *Введение в марксистскую гносеологию*, Киев, 1966.
Ленинская теория отражения и современная наука, М., 1966.
Ф. Т. Михайлов, *Загадка человеческого Я*, М., 1964.
Проблемы сознания, М., 1966.
В. С. Тюттин, *О природе образа*, М., 1963.